

TOTEM

Tidsskrift ved Afdeling for Religionsvidenskab
og Arabisk- og Islamstudier, Aarhus Universitet
Nummer 25, efterår 2010
© Tidsskriftet og forfatterne, 2010

VALGFAG – NORDISK RELIGION

Forestillinger og ritualer forbundet med døden i nordisk religion

af Mette Randrup,

stud. mag. ved Afdeling for Religionsvidenskab
og Arabisk- og Islamstudier

Indhold

1. Indledning	3
2. Ibn Fadlans skildring af et nordisk begravelsesritual	3
3. Forestillinger og ritualer i nordisk religion	6
3.1. Dødsriger	6
3.2. Død, eros og visdom	8
3.3. Gravene	8
3.4. Kildekritik	9
4. Konklusion	10
5. Litteraturliste.....	11

1. Indledning

Denne opgave vil beskæftige sig med døden i den nordiske religion. Først vil den kommenterende gennemgå et nordisk begravelsesritual, beskrevet af araberens Ibn Fadlan. Dernæst vil opgaven gå i dybden med, hvilke forestillinger og ritualer, der var knyttet til døden i nordisk religion. Til slut vil opgaven diskutere, hvor troværdige vores kilder om døden i nordisk religion er.

2. Ibn Fadlans skildring af et nordisk begravelsesritual

I år 921-22 rejste den arabiske handelsrejsende Ibn Fadlan op ad Volgafloden i Rusland, mødte et samfund af (formodentligt svenske) vikinger og blev øjenvidne til en høvdingebegravelse. Her vil Ibn Fadlans skildring blive gennemgået og kommenteret, og begravelsesritualet vil blive inddelt efter Arnold van Genneps teori om initiationsritualernes (rites de passage) almenmenneskelige mønster.

Ibn Fadlan fortæller, at begravelsen fandt sted på baggrund af en høvdinges død, og at en slave skulle gå med ham i døden. Slaverne blev spurgt, hvem der var villige, og en slavinde meldte sig. Straks blev to vagter sat til at vogte hende, og til tider vaskede de hendes fødder. Slavinden drak hver dag og sang glad og fornøjet. At tingene har forholdt sig sådan, er selvfølgelig muligt, men man må også være kritisk over for Ibn Fadlans skildringer. At en slave på denne måde med glæde har villet lade livet for sin herre og hver dag sang glad og fornøjet, virker ikke umiddelbart realistisk. Måske har det været bestemt på forhånd, hvem der skulle gå med ham i døden, og at forespørgslen blot har været en del af ritualen. At slavinden blev vogtet af to vagter, kunne tyde på, at hun ikke har været fuldstændigt indforstået med situationen. At hun sang glad og fornøjet, kan også være noget rituelt. Det kan synes bemærkelsesværdigt, at de to vagter vaskede hendes fødder. Måske er det udtryk for, at hendes status blev ændret, og at hun blev en erstatningshustru for høvdingen. Det er i god tråd med van Genneps adskillelsesfase, dvs. at slavinden bliver adskilt fra sin oprindelige plads i samfundet.

Den dag, hvor slavinden skulle brændes, blev et skib trukket op på landjorden, hvorefter folk gik omkring det og fremsagde ord. Ibn Fadlan fortæller, at han ikke kunne forstå ordene. Dette er en pudsigt kommentar, idet vi må formode, at han i forvejen ikke kunne

forstå vikingernes sprog og gjorde brug af en tolk. Det kan tyde på, at ordene slet ikke kunne oversættes, og måske har det været ”magiske” ord for at helliggøre skibet. Herefter blev skibet indrettet med fornemme klæder og puder. Ibn Fadlan beskriver herefter en gammel, uhyggeligt udseende kone, der blev kaldt for dødens engel. ”Engel” kan dog ikke have været den nordiske betegnelse for hendes rolle, men må være Ibn Fadlans eget udtryk fra sin muslimske baggrund. Kvinden må have haft en praktisk rolle i udførelsen af riter, da Ibn Fadlan skriver, at det var hende, der varetog forberedelserne og hende, der skulle dræbe slavinden. Måske var hun en kultleder eller en vølse, der kunne opnå kontakt med de dodes verden. Det var karakteristisk, at disse kvinder var gamle, da de havde livserfaring og ikke længere var bundet af barnefødsler og deslige (Steinsland 2005, 312-313). Ibn Fadlan fortæller videre, at den afdøde høvding blev iklædt fornemt tøj og anbragt komfortabelt på et tæppe i skibet, ligesom der også blev anbragt mad, drikke og alle hans våben. Derudover blev der ofret en hund, to køer, to heste og en høne og en hane, der alle blev lagt i skibet. Slavinden havde efter tur samleje med alle teltejerne, og efter hvert samleje fortalte teltejeren hende, at hun skulle fortælle sin herre, at han gjorde det i kærlighed til ham. Denne seance tyder på at, frugtbarhed har været tæt knyttet til døden. Høvdingen blev hjulpet til frugtbarhed med slavinden via de andre mænd i samfundet. At alle offerdyrene blev ofret parvist (bortset fra hunden – der dog deles i *to* dele), kan tyde på, at det måske har været et dyr af begge køn, der også har skullet bringe frugtbarhed i døden.

Senere på dagen blev slavinden hævet op over noget, der var lavet som en dørkarm, og ned igen. Dette skete tre gange, og første gang hun blev hævet op, sagde hun, at hun kunne se sin herre sidde i paradiset omgivet af andre mænd. Hun sagde, at han kaldte på hende, og hun bad om at blive ført til ham. Derefter blev slavinden rakt en høne, som hun huggede hovedet af, og kastede dens krop ind på skibet. Her er ordet paradiset selvfølgelig endnu engang farvet af Ibn Fadlans muslimske baggrund, det er nok nærmere Valhal, der menes. Slavinden blev løftet op på skibet, hvor hun fik noget at drikke og sang. Ibn Fadlan kalder drikken ”nabidh”, som sandsynligvis har været øl eller mjød. Disse drikke blev ikke drukket til hverdag, men var en rituel drik med guddommelige kræfter (ibid., 277). Det kan i hvert fald tyde på, at der var tale om en alkoholisk drik, idet slavinden selv forsøgte at gå ind i skibets telt til sin afdøde herre, men at hun gik ved siden af og måtte føres ind af ”dødens engel”. En fordel ved at drikke slavinden fuld har også været, at hun ikke har

været i stand til at kæmpe imod, når hun skulle dræbes. Nogle mænd begyndte at slå på skjolde, og Ibn Fadlan fortæller, at de gjorde dette for at overdøve slavindens skrig, så de andre slavinder ikke skulle blive bange for selv engang at gå med deres herre i døden. At dette netop skulle være grunden til mændenes trommen, er dog ikke sikkert, da trommer ofte bliver brugt i rituelle sammenhænge. Ibn Fadlan skriver videre, at seks mænd gik ind i teltet til slavinden, hvor de havde samleje med hende og derefter lagde hende ved siden af høvdingen. Her befandt slavinden sig i det, som van Gennep vil kalde overgangsfasen; hun var både sammen med sin herre og dog endnu adskilt fra ham, og da nogle mænd holdt fast i hendes arme og ben, mens andre strammede et reb om hendes hals, og ”dødens engel” stak hende med en dolk mellem ribbenene, var hun hverken en del af de levende eller de dødes verden. At hun skulle dø på denne voldsomme måde, har måske parallel til den måde, Odin lod sig dø på, da han hængte sig i Yggdrasil stukket med et spyd.

Herefter går ritualet over i integrationsfasen. Slavinden var død og havde fået ny status i samfundet, hun blev nu sandsynligvis anset for at være høvdingens hustru. Ibn Fadlan skriver, at høvdingens nærmeste slægtning gik nøgen baglæns mod skibet og antændte det. Derefter smed de andre folk også brændestykker på skibet. Skibet blev brændt ned i løbet af en time, og der blev rejst en stolpe med mandens navn og høvdingens navn. Den nøgne mand kan tænkes at være den afdøde høvdinges efterfølger. At han skulle gå nøgen baglæns, kan tyde på en genfødselssymbolik, at en ny høvding fødtes i ham. At han var den første, der antændte skibet, og at de andre derefter gjorde det samme, kan også rumme den symbolske betydning, at han nu førte an, og at resten af samfundet gav deres samtykke til det. Det var også hans og høvdingens navne, der blev skrevet på pælen, og det må give ham en særlig status. Ritualet er dermed en opretholdelse af magtstrukturen i samfundet.

Ibn Fadlans skildringer er værdifulde for forskningen af nordisk religion, især fordi han som kilde ikke rummer de generelle problemer, som de øvrige kilder har. De er ofte skrevet et stykke efter kristendommens indførsel, og forfatterne er ofte ikke førstehåndskilder. Ibn Fadlan er øjenvidne og oplever ritualet på et tidspunkt, hvor ingen af de nordiske lande endnu er blevet underlagt kristendommen. Der er dog stadig stor grund til at læse hans beretninger med forbehold. Han skildrer begivenhederne ud fra sin muslimske fortolkningsverden, og måske er der foregået langt mere i ritualet, end han

skildrer. Nogle af riterne har han sandsynligvis ikke haft adgang til, idet de er sket indendørs eller er blevet hemmeligholdt.

Det er også usikkert, om Ibn Fadlans øjenvidneberetning skildrer et begravelsesritual fra nordisk religion, eller om disse vikinger har taget ritualer til sig fra området i Rusland. Hvis det har været 1. generations indvandrere, må man kunne anse begravelsesritualet som et ritual fra nordisk religion, men hvis der er tale om fx 2. eller 3. generationsindvandrere, er risikoen, for at de har taget den øvrige befolknings ritualer til sig, stor.

3. Forestillinger og ritualer i nordisk religion

Gro Steinsland (2005, 270) skriver, at vi umuligt kan finde ud af, hvordan ritualerne i nordisk religion i forbindelse med døden har fundet sted trin for trin, vi kan blot gætte ud fra de sparsomme kilder og det arkæologiske materiale. Men det kan i hvert fald ses, at folk troede på, at døden ikke var en endestation, men førte til en ny tilværelse (ibid., 337).

3.1. Dødsriger

I kilderne til nordisk religion er der skildret mange former for tilværelser efter døden, men Steinsland understreger, at det ikke ser ud til, at man har set de forskellige dødsriger som modsigende hinanden, men at forestillingerne snarere har levet side om side (ibid., 350). Det kan virke forvirrende og uforståeligt for os, men nordisk religion var ikke en dogmatisk religion ligesom fx kristendommen, men en folkereligion, der var sammensat af mange traditionslag (ibid.).

Et af disse riger var Hels rige. Hel var en jættekvinde og var Midgårdssormen og Fenrisulvens søster. Her ankom de mennesker, som døde af sygdom eller alderdom. Hels rige var et underjordisk rige mod nord omgivet af brusende elve. Den døde måtte ud på en besværlig rejse over dødens elv og forbi Hel-hunden. Det ses, at forestillingerne om Hel blev mere skræmmende, jo mere man nærmede sig kristen tid, og ordet helvede kommer også af Hel (ibid., 347-48). Den islandske historiker og høvding Snorre (1197-1241) beskriver i et af sine værker Hels rige og hende selv således:

Eljudner hedder hendes sal, hendes tallerken Hunger, hendes kniv Sult, (...) den tærskel, man går ind ad, Faldende Fare, hendes seng Sygeseng, hendes sengetæppe

Glimtende Uheld. Hun er halvt sort og halvt med hudfarve. Derfor er hun let at kende og temmelig ludende og styg (Schjødt 1999, 71).

Man må dog have in mente, at Snorre levede i den kristne middelalder, og at hans forestillinger om Hel meget vel kan være farvet af kristendommens helvede. Hel var ifølge nordisk religion ikke et sted, man kom hen, fordi man havde handlet umoralsk, men som sagt et sted for dem, der døde af sygdom og alderdom, og det billede, Snorre tegner af Hel, er i hvert fald en stor straf for blot at dø på denne måde!

Mænd, der døde i kamp, kom til dødsriget Valhal. Valhal var Odins gård, hvad er meget logisk, da Odin var gud for krig. I Valhal ventede der de faldne mænd et liv med masser af mad og dejlig øl, der blev skænket af valkyrier (Steinsland 2005, 349). Snorre beskriver Valhal som en kæmpe fantastisk gård, hvor man spiste det bedste flæsk fra en gris, der hver aften blev hel igen, og at der løb mjød fra yveret på en ged (Schjødt 1999, 34-36). Odin udpegede, hvilke mænd der skulle dø på slagmarken og valgte kun de bedste krigere, der senere skulle kæmpe for ham ved Ragnarok (Steinsland 2005, 349). Det skildres dog også fx i Eyvindr skáldaspillirs skjaldedigt *Håkons tale* fra 960, at det var Odins valkyrier, dvs. kvindelige krigere klædt i jernsærk og med skjold, der udpegede, hvem der på slagmarken skulle gå til Odins rige (Schjødt 1999, 177-178, st. 11-14). Det fortælles også, at Odin og Freja delte de faldne mellem sig, så den ene halvdel kom til Valhal og den anden til Frejas Folkvang. I en enkelt kilde, nemlig Egil Skallagrímsons saga, antydes det, at kvinder kommer til Frejas sal (Steinsland 2005, 160).

Man mente, at folk, der omkom på havet, kom til Ran. Ran var en jættekvinde og blev skildret erotisk. Man mente, at skibsmandskab, som led druknedøden, var blevet lokket af Rans ni smukke døtre (ibid., 348). Derudover er selve gravene også blevet forestillet som de afdødes bolig, hvor slægtninge har vedligeholdt kontakten med dem ved at sætte mad og drikke ud (ibid., 344), og der har også hersket en forestilling om "det hellige fjeld", som man dog kun har fundet kilder om på Island. Man mente, at dette fjeld lå tæt på slægtsgården, og at de afdøde slægtninge her hyggede sig sammen med mad og drikke (ibid., 349).

Parallelt med forestillingerne om, at det fx var Odin, valkyrierne eller Ran der udså sig, hvilke mennesker der skulle til dødsriget, har man også troet på nornernes skæbne.

Nornerne var feminine magter, der boede for foden af Yggdrasil, og bestemte livslængden for både mennesker og guder (ibid., 102). I eddadigtet *Vølvens spådom* siges det om nornerne: ”al lov skænked, alt liv formed de og virked hver hans skæbne” (Schjødt 1999, 115 st. 20). Skæbnens magt var altså stærkere end gudernes.

3.2. Død, eros og visdom

I nordisk mytologi ser død og eros ud til at være knyttet tæt sammen. Frugtbarhedsgudinden Freja valgte folk fra slagmarken til sit rige, og den erotiske Ran og hendes ni smukke døtre tog sig af de skibsbrudne. Ibn Fadlans øjenvidneberetning viser også, hvor tæt frugtbarheden var knyttet til døden, idet slavinden skulle befrugtes, før hun døde med sin herre. Gotlandske billedsten, der tolkes som mindsten over afdøde, afspejler en scene med en mand, der ankommer til dødsriget på en hest og en kvinde med et drikkehorn, der hilser ham velkommen. Dette møde mellem mand og kvinde i døden har også erotiske undertoner (Steinsland 2005, 181). Yderligere er der fundet en del fallossten ved gravhøje. De er dog dateret til at være ældre end vikingetiden, men underbygger en tradition for, at man har kædet død og eros sammen (ibid., 150). Død og visdom knyttes også sammen i de nordiske kilder. Odin opsøgte døde vølver for at få del i deres kundskab om fortid og fremtid (ibid., 182-183), og han hængte sig selv på Yggdrasil for gennem døden at få adgang til runerne.

3.3. Gravene

Der er fundet mange forskellige former for grave fra vikingetiden, og både brændbegravelser og jordfæstninger var almindelige. Gravene kunne være trekantede, ovale eller cirkelrunde afgrænset med sten. De kunne også være bådformede eller indeholde en båd (ibid., 339), ligesom det var tilfældet for høvdingebegravelsen, som Ibn Fadlan skildrer. Gravene lå ofte nær slægtsgården, og nogen mener, at der ved de store gravanlæg kan ses en tradition for, at indgangene blev lagt i vest og gravkammeret i nord, hvad der også kunne stemme overens med Hels dødsriges placering i nord (ibid., 340). Gravenes form og udstyr hang sammen med den afdødes status og velstand, og kvinder kunne få lige så rige grave som mænd. Det er svært at vide, om der har været en særlig symbolik tilknyttet det, som de døde fik med sig i graven; om det er ting, den døde havde brug for i efterlivet, eller ting, der fortalte noget om det liv, den døde havde haft. Der er eksempler på, at mænd fik våben, rideudstyr eller værktøj med sig, og at kvinder fik

smykker og ting, der havde med husholdningen at gøre (ibid., 341). Nogle grave indeholder udstyr som båd, vogn og slæde, der kan passe med forestillingerne om, at man skulle ud på en rejse for at komme til dødsriget. Især forestillingen om at drage til dødsriget med båd og ankomme til hest har været dominerende (ibid., 347), hvad der måske også kan forklare, at man ofte har fundet heste blandt de mange dyreofringer i gravene (ibid., 341). Der er også fundet eksempler på menneskeofringer. Fx er der i Norge fundet en grav med en fornem dame, der har fået en ældre dame med sig i døden, ligesom Ibn Fadlan skildrer, at en slavinde måtte gå med sin herre i døden. Menneskeofringer ser dog ikke ud til at have været hyppige (ibid., 300). Mindsten er ofte fundet på gravene, og nogle var flot dekorerede med en enkelt runeindskrift eller billeder (ibid., 342-43). Mange af gravene bærer præg af, at være blevet åbnet, hvilket typisk er blevet tolket som gravrøveri. Forklaringen kan dog være en anden, da åbningen af en grav ikke har været mulig for en gravrøver at ordne i nattens mørke, det har været en tidskrævende proces. Måske blev gravene rituelst brudt op af hele lokalsamfundet for at tage ting ud fra graven, som man mente, havde opnået en særlig kraft (ibid., 342).

3.4. Kildekritik

Det kan være svært at tolke gravene og deres gravgods uden skriftlige kilder, og det kan diskuteres, om de kilder, der er til rådighed, kan bruges til at nærme sig en forståelse af forestillinger og ritualer forbundet med døden i nordisk religion. De fleste skriftlige kilder, vi har, er skrevet i kristen middelalder. Dette gælder bl.a. kilderne af Snorre, der omhandler den nordiske mytologi, og er skrevet i det 12. og 13. årh. (ibid., 53-54) og skjaldedigtningen og eddadigtningen (fx *Vølvens spådom*) (ibid., 43). Dette har resulteret i to holdninger om den viden, vi kan have om nordisk religion. På den ene side vil de strengeste kildekritikere mene, at de kilder, vi har fra middelalderen, intet kan fortælle os om nordisk religion, men blot er en afspejling af middelalderens forestillinger (ibid., 36). Et ekstremt synspunkt er Sophus Bugges, der mente, at disse kilder om den nordiske mytologi intet havde med vikingernes religion før kristendommen at gøre, men var blevet skabt i mødet med kristendommen og andre klassiske litterære traditioner så som græsk og romersk mytologi (ibid., 76). Den anden holdning til de middelalderlige kilder er en tiltro til, at de rummer et førkristent indhold, samtidig med at man har i mente, at kilderne er farvet af den kristne middelalder (ibid., 80-81). Jens Peter Schjødt gør opmærksom på, at det trods tiltroen til kilderne er vanskeligt at tolke dem (så som *Vølvens spådom*) da der

næsten i hver eneste linje er forskellige tolkningsmuligheder, der kan være lige sandsynlige for vikingetidens verdensbillede (1999, 110f). Mange spørgsmål står altså åbne.

4. Konklusion

Denne opgave har ud fra Ibn Fadlans skildring af et nordisk begravelsesritual belyst, hvordan et sådan ritual formodentligt har kunnet udforme sig. Dernæst er opgaven gået i dybden med det væld af forestillinger, man har haft om tilværelsen efter døden. Døde man af sygdom eller alderdom, kom man til Hels rige, døde man i kamp, kom man til Odins Valhal eller Frejsas Folkvang, døde man til søs, kom man til Ran, og derudover var der også forestillinger om, at de døde boede i deres grav eller i et helligt fjeld. Arkæologisk materiale og myter vidner også om, at død, eros og visdom var tæt knyttet sammen. Opgaven har også set nærmere på mulige forestillinger og ritualer i forbindelse med døden ud fra arkæologiske fund som grave og gravgods. Det viste sig, at gravene kunne have mange forskellige former, og at gravgodset sandsynligvis symboliserede, hvad man havde lavet i levende live, eller var ting man havde brug for på sin rejse til eller i dødsriget. Opgaven har til sidst diskuteret, hvorvidt vi overhovedet kan vide noget om døden i nordisk religion og fremlagt to forskellige synspunkter. De strengeste kildekritikere afviser, at de middelalderlige kilder kan fortælle os noget om nordisk religion, mens andre har en tiltro, til at disse kilder rummer et indhold fra nordisk religion. Det ser ud til, at vi i vor bestræbelse på at lære vor fortidige religion at kende, må stille os tilfreds med, at en del af vor viden er baseret på sandsynligheder.

5. Litteraturliste

Ibn Fadlan

1981 *Vikingerne ved Volga*, udg. af Jørgen Bæk Simonsen, Wormianum, Århus.

Schjødt, Jens Peter

1999 *Det Førskristne Norden. Religion og mytologi*, Spektrum, København.

Steinsland, Gro

2005 *Norrøn religion*, Pax Forlag, Oslo.